

על המקום והשפה של האקדמיה בישראל: שיחה

צבי בן־דודר בנית ולין חלוזין־דברת

”אוניברסיטה מזרחית”, אז ומחר / צבי בן־דודר בנית

הכותרות בעיתונות ארץ ישראל שעסקו בהקמת האוניברסיטה העברית באביב של 1925 הרבו לצטט את הפסוק ”כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים” (ישעיהו ב, ג). לא קשה לנחש למה. להקמת האוניברסיטה העברית נודעה משמעות עמוקה בפרויקט הלאומי הגדול של היהודים בארץ ישראל. הקמת האוניברסיטה נתפסה בעיני רבים כחידוש עצום – בפעם הראשונה מאז ימי בית שני, מאז תום ימי המקרא, ציון עולה שוב כמרכז של ייצור ידע בידי יהודים. תפיסה זו כמובן מקטינה את העובדה שהיה ייצור ידע בארץ גם אחרי התקופה המקראית, בין שמדובר במשנה, בתלמוד הירושלמי, בפיוט, בגילוי המשנה בראשית העת החדשה, ב”שולחן ערוך” או במיסטיקה הגלילית. אבל האינסטנציות הללו לא היו קשורות לריבונות יהודית בארץ כמו הרגע של 1925. נאום הפתיחה של טקס חנוכת האוניברסיטה מפי נשיא האוניברסיטה המיועד, הרב (הרפורמי) ד”ר יהודה לייב מאגנס, נפתח בפסוק שלעיל. גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק שנאם בפתיחה נקט ככל הנראה את אותו פסוק. חוקר בן הציונות הדתית גילה באחרונה כי מנאומו של האחרון צונזר הציטוט של הפסוק, הן מן הרשומות של האוניברסיטה שתיעדו את הטקס הן מפרסומים של נאומים וכתבים של הרב קוק שערך בנו, הרב צבי יהודה (אלפרט תשע”א). אפשר להבין למה הושמט מנאומו חלק זה, שכן לא ייתכן שהרב קוק התכוון לטעון שהידע שמיצר באוניברסיטה היהודית יהיה במעמד של ”דבר ה'”. לשני הצדדים, אנשי האוניברסיטה מחד גיסא והרבנים מאידך גיסא, היה כפי הנראה נוח יותר להותיר את הפסוק המדובר בפיו של הרב הרפורמי הסוציאליסט מאגנס ולא בפיו של הרב האורתודוקסי הלאומי קוק.

כך או כך, הצד השווה בשימוש שעשו שני האישים בפסוק הוא הבנתם שהאוניברסיטה העברית בפרט, ואוניברסיטה יהודית בארץ ישראל בכלל, היא מוסד בן המקום ולא נטע זר. הזיקה לפסוק המקראי הייתה אמורה לסמן הן את העתיד שחזה הנביא ישעיהו הן את העבר שבו ישבו בירושלים יהודים כמוהו וייצרו ידע. מהו "נטע זר"? מבט רחב על ההשכלה הגבוהה באסיה ובאפריקה באותה תקופה יבהיר את כוונתי. רוב כמעט מוחלט של המוסדות המודרניים (כלומר המערביים) להשכלה גבוהה בשתי יבשות אלו, או ב"דרום הגלובלי", נוסד בהקשר קולוניאלי ומיסיונרי. נתחיל במוסד שיושב דווקא על אדמת אירופה אבל נמצא בעצם באסיה: רוברט קולג' באיסטנבול נוסד כבית ספר מיסיונרי אמריקני ב־1863. אדוארד סעיד למד כידוע בוויקטוריה קולג' בקהיר, בית ספר שממנו יצאו מנהיגים ערבים רבים. המיסיון האמריקני הקים ב־1862 את האוניברסיטה האמריקנית בביירות, וב־1919 את מקבילתה הקהירית. סנט ג'ון יוניברסיטי בשנגחאי, מוסד ששירת את הבורגנות הצומחת של העיר, נוסד ב־1879 כחלק מרשת של בתי ספר של המיסיון האנגליקני בסין. היסטוריונית מוערכת של סין שכתבה את אחד המחקרים הראשונים על סנט ג'ון, המוסד שבו למדה אימה, נתנה לספרה שם קולע: *האקדמיה המנוכרת* (*The Alienated Academy*; Yeh 2000). מפאת קוצר היריעה נדלג על דוגמאות רבות אחרות של מוסדות כאלה בדרום אסיה ובצפון אפריקה בעולם הקולוניאלי הצרפתי והאנגלי. אליהם נצרף את אלפי האסיאתים והאפריקנים, רובם ככולם גברים, שיצאו ללמוד באוניברסיטאות המערב. הקמת מוסדות אלו סימנה למעשה את הדרתן של מערכות ההשכלה המסורתיות, ומתוך כך גם את החלפתם של גופי הידע המסורתיים, בגופי ידע ובמשטרי ידע חדשים. השם "האקדמיה המנוכרת", שניתן למוסד אחד, יפה בעצם לכולם. האקדמיה המנוכרת לא הייתה מנותקת או סטריילית לחלוטין. מצב זה התבטא יותר בניכורן, ולא בהכרח בניתוקן, של האליטות שיצרו המוסדות הללו מן התרבות המקומית, מן העם ומן העבר שלו.

בחלק מן המקרים הקמת המוסדות הללו גררה או סימנה את התמוטטותן של מערכות ההשכלה האחרות ואיתן את גופי הידע שהן יצרו. כך, אוניברסיטת בייג'ינג הוקמה ב־1898 בידי שושלת צ'ינג בזמן שאינטלקטואלים שוחרי רפורמה הצליחו לשכנע את הקיסר גואנגסו (1871-1908) לפתוח מוסד מודרני, לא קונפוציאני, להשכלה גבוהה. אחד ממייסדי האוניברסיטה ונשיאה המפורסם ביותר היה צאי יואנפיי (1868-1940), שקיבל חינוך קונפוציאני ובגיל 26 אף מונה למשרה באקדמיה הקיסרית הגבוהה של חאנלין, המוסד החינוכי העליון בסין, שפעל ברציפות מאז המאה השמינית לספירה. ב־1907 החל צאי ללמוד פילוסופיה, פסיכולוגיה והיסטוריה של האמנות באוניברסיטה של לייפציג. ב־1916 הוא שב לסין והתמנה לנשיא האוניברסיטה של בייג'ינג. באותו זמן (ב־1905) כבר בוטלה שיטת הבחינות המסורתית, והאקדמיה של חאנלין נסגרה סופית ב־1911. היום מערכת החינוך הקונפוציאנית המסורתית, שהתקיימה לפחות 1,200 שנה ברציפות, מתה כבר למעלה ממאה שנה. אוניברסיטת בייג'ינג, לעומת זאת, הפכה לאחת המובילות בעולם.

לא בכל מקום הייתה ההתמוטטות מוחלטת כמו בסין. מדרסות בטורקיה נסגרו אמנם, אבל הקמת האוניברסיטה האמריקנית בקהיר לא גררה את סגירתו של המוסד החשוב ביותר בעולם המוסלמי, אל-אזהר; התואר "אוניברסיטה" הוצמד מעתה לשמו של מרכז הלימודים האסלאמי בן אלף השנים. גם בעולם היהודי התמונה מורכבת – יש אוניברסיטאות, יש ישיבות ויש ישיבה יוניברסיטי, וכמו בתיאור הקצר שלעיל גם כאן ההתמוטטות של מערכת החינוך המסורתית לא הייתה מוחלטת.

מכל מקום, מאה שנים מאוחר יותר, ולאחר לא מעט תהפוכות, האקדמיה המנוכרת הזאת של אסיה כבר אינה מנוכרת כל כך, לפחות לא מן ההיבט הקולוניאלי. מרבית המוסדות הללו הפכו באמת למקומיים במחצית השנייה של המאה העשרים. רוברט קולג' הפך לאוניברסיטת בואזיצ'. מן האוניברסיטאות האמריקניות בקהיר ובבירות נותר רק השם, והמנהיגות שלהן היא מקומית מאז שנות השמונים לפחות. מרבית הקולג'ים בסין נסגרו אחרי 1949, או הולאמו והפכו לאוניברסיטאות סיניות. אוניברסיטת בייג'ינג, בעיקר בזכותו של אותו צאי יואנפיי שפתח אותה לנשים ומינה מרצים רדיקליים, מילאה תפקיד חשוב בהיסטוריה של ההתעוררות הלאומית האנטי-קולוניאלית של סין במאה העשרים. בארבעה במאי 1919 סטודנטים מן האוניברסיטה מחו על הפגיעה בסין בוועידת ורסאי באותה שנה והולידו את אחת התנועות התרבותיות הפוליטיות המשמעותיות ביותר בהיסטוריה הסינית המאוחרת. כך קרה גם במקומות אחרים. ברור שעדיין קיים אלמנט של ניכור בין מי שיושב בתוך האוניברסיטה ובין מי שנמצא מחוצה לה (מהפכת התרבות הייתה ניסיון רדיקלי לפתור את הניכור הזה), אבל אין ספק שבהינתן העבר הקולוניאלי, האוניברסיטה ב"דרום הגלובלי" אינה כשהייתה לפני מאה שנה.

על רקע זה בולטת בחריגותה האקדמיה היהודית בציון. במובן מסוים היא נשארה ב-1925 גם לאחר 1948 וגם לאחר 1967. למה שתשתנה? לכאורה, האוניברסיטה לא נולדה בהקשר קולוניאלי ולא ביקשה לשנות את המקום שקמה בו. היא ביקשה להיות המקום עצמו: כי מציון תצא תורה. הר הצופים שלאחר 1967 אינו אותו הר הצופים שלפני 1947, אך האוניברסיטה העברית שבה למקום הזה כאילו לא קרה דבר. גם אוניברסיטת תל אביב התיישבה באין מפריע על חורבותיו של כפר פלסטיני. דוגמה נוספת ליכולת המופלאה לא להשתנות עולה מפרשת הספריות הפלסטיניות שהוחרמו ותוכנן הוזרם לבית הספרים הלאומי אחרי 1948. מה שמרתק בסיפור הזה, שנחשף לפני כמה שנים, אינו העובדה שאוצר פלסטיני זה מצא עצמו בידיים יהודיות. מעוררת השתאות היא העובדה שאוצר ידע בסדר גודל כזה נבלע אל קרבי האוניברסיטה ולא שינה את מהות הידע המיוצר בה. הידע הזה לא הודר; הוא נבלע. עובדה היא שעד לאחרונה איש לא שם לב שכמות לא מבוטלת של ספרים שבהם השתמשו לא מעט חוקרים היו רכוש פלסטיני. במובן זה אפשר לומר שהאקדמיה הישראלית הייתה ונתרה אקדמיה מנוכרת, בדיוק מפני שברגע הקמתה נוצרו גם התנאים שימנעו ממנה להכיר בעצמה ככזאת בעתיד. לטעמה היא אינה מנוכרת למקום, כי היא המקום.

נתרחק קמעה מהציטוט "כי מציון תצא תורה" וניזכר ברישא של הפסוק. הנביא ישעיהו פותח במסר אוניברסלי: "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוהי יעקב". ייתכן שלא היה אפשר לצפות מן האוניברסיטה שתפתח באמת את שעריה לבני העמים הקרובים והרחוקים, אבל היה מותר לצפות שהאקדמיה בישראל תחשיב את עצמה לביטוי של האוניברסליזם היהודי בגרסתו הציונית ותפתח את שעריה לבני ובנות העם היהודי שבאו אל הארץ. הדברים חמורים במיוחד לאור העובדה שהניסיון היהודי עם מערכות ההשכלה הגבוהה בצפון הגלובלי מאז עלייתה של האוניברסיטה המודרנית היה ניסיון עגום של הדרה. יהודים הודרו, או הוגבלו במכסות, בכל אוניברסיטאות המערב עד לעת האחרונה ממש: כך היה בגרמניה, כך היה ברוסיה הצארית ואחר כך בברית המועצות. מוזר להרהר בזה לאור הנוכחות היהודית הבולטת באוניברסיטאות האמריקניות, אבל במרבית האוניברסיטאות של "ליגת הקיסוס" הייתה מדיניות כמעט גלויה של הדרה ומכסות ליהודים עד לשנות השישים של המאה העשרים. האוניברסיטה שבה אני מלמד הפכה "יהודית" משום שבהיותה מוסד "נחות" היא קלטה אליה בשנות החמישים והשישים יהודים רבים שלא יכלו ללמוד במקומות אחרים. על רקע זה קשה שלא להשתאות לנוכח העובדה שהרכבה האתני והמגדרי של האקדמיה הישראלית נותר כמעט ללא שינוי חרף הכניסה המסיבית של גברים יהודים מזרחים ונשים יהודיות למערכת החינוך המודרנית בישראל, ולמרות העלייה חסרת התקדים ברמת האוריינות וההשכלה הבסיסית של כלל היהודים בעולם ובארץ במאה השנים האחרונות. מספר הנשים והמזרחים בסגלי האוניברסיטאות עדיין נמוך מאוד. מספר הפלסטינים אפסי. גם כאשר ההשכלה הגבוהה בישראל התרחבה, היא התרחבה במכללות, מחוץ לאוניברסיטה. אין כל ספק כי במובן זה האקדמיה עדיין מנוכרת, מכיוון ש"מציון תצא תורה" ושום דבר לא יכנס אליה.

ב־1921 הוקמו שתי אוניברסיטאות בבנגל שבהודו הקולוניאלית. אוניברסיטת דאקה קמה במימון בריטי כפיצוי לאוכלוסייה המוסלמית של האזור, שנפגעה מן החלוקות המנהליות שעבר ב־1905. לאוניברסיטה זו לא היו חזון או משימה מוגדרים. לעומת זאת, אוניברסיטת ויסוה־בהראטי שקמה באותה שנה בשאנטיניקטאן ("נווה שלום") נוסדה כדי לממש את חזונו של המחנך הדגול והאסיאתי הראשון שזכה בפרס נובל (ב־1913) רבינדרנת טאגור (1861–1941). שנה לאחר ההקמה ניסח טאגור את החזון הזה במסה שכותרתה "אוניברסיטה מזרחית" (Tagore 1924). המסה אמנם נפתחת בסקירה קצרה של הקשיים והסבל שבאו על אסיה בעקבות "מפגש המזרח עם המערב", אך עם זאת יש לה מסר אופטימי: אם המפגש האקדמי בין המערב למזרח בעת החדשה יצר את האוריינטליזם, בשביל טאגור האוניברסיטה המזרחית היא המקום שבו המערב יפגוש את המזרח בתנאים אחרים. התקווה לתיקון המצב, הוא קובע, טמונה ביכולת לייצר "מקומות מפגש" שבהם לא תתקיים "התנגשות" של אינטרסים. סוג אחד של המקומות הללו, לפי טאגור, הוא האוניברסיטה, מרחב שבו "נוכל לעבוד יחד בחתירה אל האמת, לחלוק יחדיו את מורשתנו המשותפת, ולהיווכח שאמנים מכל רחבי העולם יצרו צורות של יופי, מדענים גילו את

צפונות היקום, פילוסופים פתרו את בעיות הקיום, וקדושים הפכו את האמת של העולם הרוחני לחלק אורגני של חייהם, לא רק עבור הגזע המסוים שהשתייכו אליו אלא עבור כל האנושות" (Tagore 2017, 3027). טאגור עבר לדבר על ניסיונו באוניברסיטה המערבית, שלטעמו "עסקה רק בגילוי רוח המערב". הוא דיבר על הניסיון הזה כניסיון "קר ולבן", כלומר בלשוני כאן, ניסיון מנכר. לטעמו, אסור היה "לבנות את האוניברסיטאות כמכניזמים של איסוף והפצת ידע" (שם, 3028). יש הרבה צדק בדבריו. לאחרונה ראה אור ספר שעוסק בעלייתה של האוניברסיטה המודרנית (Clark 2006), המראה שהאוניברסיטה כמוסד מחקר קמה בתגובה לכוחות השוק והבירוקרטיה (של המדינה המודרנית). בתוך המוסד הזה התפתח זן חדש של אקדמאי שמטרתו להגשים יעדים של יוקרה ומקוריות באמצעות כמות פרסומים ועוצמת מחיאות הכפיים בסוף כל הרצאה (כמה מכן נדחו על הסף בגלל הדרישה היבשושית לשני פרסומים, שנאמרה בפסקנות מעושה לפני שבכלל דנו באיכות העבודה שלכן? כמה מכך נדחו בטיעון שלאחרים יש יותר פרסומים? כמה מאיתנו נוהים אחרי כוכבים אקדמיים בלי להרהר בכלל אחרי מה שהם אומרים, כי מישוהו, מו"ל או דקן שרוצה לעשות כסף או להביא כסף, או סתם איזה חנפן, הכריזו שהם כאלה?).

טאגור דיבר על דינמיקה אחרת באוניברסיטה המזרחית. דינמיקה של ענווה, צניעות ופתיחות. על האוניברסיטה להיות מרחב שבו אנשים יצטרכו, או יוכלו, "להציע את הכנסת האורחים האינטלקטואלית שלהם, את העושר הרוחני שלהם לאחרים, ולהרוויח בגאווה את זכותם לקבל מתנות [אינטלקטואליות] משאר העולם". האוניברסיטה המזרחית תהיה מקום ש"בו אנשים יבואו לגלות את עצמם". נאמן לרעיון הכנסת האורחים האינטלקטואלית הזמין טאגור מורים מכל רחבי העולם ללמוד וללמד באוניברסיטה המזרחית ב"נווה שלום" שבבנגל, ובהם שלומית פרידה פלאום (1893-1963), מחנכת דגולה שעבדה באוניברסיטה זמן מה לפני ששבה לארץ ישראל. ב-1926, בעת שטאגור עצר בפורט סעיד בדרכו לאירופה, היא נסעה לפגוש אותו בעיר הנמל המצרית. טאגור סיפר בקורת רוח על מפגשיו עם יהודים מהגרים באמריקה שלא הספיקו עדיין "להיעשות לאמריקאים" ("יש לציין", מעירה כאן פלאום, "שטאגור אינו מחבב את היאנקים"). הוא סיפר לידידתו שהוא מקווה למצוא בארץ ישראל חוג ידידים כמו זה שפגש באמריקה ו"לרכוש [בארץ] נפשות לשני הרעיונות המרכזיים של תורתו, הפציפיסמוס והגשר בין מזרח ומערב", והוסיף: "הלא אין כיהודים, העומדים בין תרבות המזרח והמערב, שיוכלו לבנות חלק חשוב מן הגשר הזה" (הארץ 1926).

המפגש הזה התרחש ותועד שנה אחת אחרי 1925 וה"כי מציון תצא תורה" שלה. ייתכן שהדרך לאפיסטמולוגיה חדשה צריכה להתחיל בחזון האוניברסיטה המזרחית, והצעד הראשון בדרך יהיה, פשוט, הכנסת אורחים.

המחלקה להיסטוריה והמחלקה ללימודי מזרח תיכון ואסלאם, אוניברסיטת ניו יורק

אקדמיה בפריפריה: העברית כמקרה מבחן / לין חלוזין־דברת

ספרות המחקר על הגלובליזציה, שהפציעה בשנות התשעים של המאה העשרים, התגוששה עם סדרה של ניגודים מושגיים שהיא ביקשה לסגל לעולם החדש שהתעצב למול עיניה: את הגלובלי הנגידה התיאוריה ללאומי, אבל גם למקומי (ראו למשל [1998] Holton 2011), את הפריפריה למרכז (ראו למשל Canagarajah 2005), את הקולוניה והפוסטקולוניה למטרופולין (Mbembe 2001), ואת הדרום הגלובלי לצפון הגלובלי (Comaroff and Comaroff 2011). לצד זאת הציעו סוציולוגים ותיאורטיקנים פוליטיים גם מושגים דינמיים יותר שציירו תהליכיות, זרימה וגבולות נזילים (באומן 2002; 2007). האופי המרחבי של המושגים הללו הכמין בהם הזמנה מפתה: לזהות את הגיאוגרפיה האנושית של מבני הכוח הגלובליים עם הגיאוגרפיה הפיזית של הגלובוס, או במילים אחרות, למקם את המרכז ב"מרכז" ואת הפריפריה ב"שוליים". אולם ההסתייגויות לא פסקו להופיע כבר למן הרגע הראשון. הארגון מחדש של רשתות ייצור ושיווק ברמה הגלובלית והתמורות בדפוסי ההגירה והפליטות; נתיבי התנועה החדשים של סחורות, עובדים והון והמגבלות שהוטלו עליהם; הגטאות של "העולם השלישי" בתוך "העולם הראשון" וההפך – כל אלה סיבכו את התמונה. בכל תיאור של "גלובלי ומקומי" או "מרכז ופריפריה" נאלץ המחקר להצביע על סדקים שנפערו במקסם שהציעה המטפורה המרחבית. ה"מרכז" התמוסס לערים, לשכונות המגודרות שבתוכן, או לחלופין נפרש והסתעף לכדי רשתות כוח גלובליות חובקות כול. הפריפריה גילתה את פניה המוזנחים בכל פינה של הגלובוס, גם בסמטאות האחוריות ובמבואות התת־קרקעיים של ליבת המטרופולין.

במסה קצרה זו אטען כי הדיון על העברית באקדמיה – השפה שבה אנחנו חושבים, הוגים, כותבים ומלמדים ידע אקדמי (אם במדעי הרוח אם במדעי החיים) כאן, בישראל – מציע לנו מושג מועיל של פריפריה. מושג זה אינו מבקש להציב את הפריפריה מול מרכז גיאוגרפי מזוהה (כזה שמסומן במפה), וגם לא להציבה ביחס לדמות אופיינית של אקדמאי המאכלס את המרכז הזה (לא אטען שאין דמות כזאת, אלא שיש בכל רגע ובכל הקשר מישהו עם מאפיינים קצת אחרים שניצב במיקומים שונים של כוח). לפי האפיסטמולוגיה הזאת, ה"פריפריאלית" היא זו שנמצאת בזמן ובהקשר נתונים בשולי הכוח, מישהי שצרכיה אינם נענים, מישהי שתנאי הפתיחה שלה במשחק אינם שווים אלא נחותים. אין נובע מכך שברגעים ובהקשרים אחרים היא לא יכולה לאכלס את הפוזיציה של המרכז, לתחזק יחסי כוח לא שוויוניים ולהתעלם מצרכיהם של חלשים ממנה. למושג כזה של פריפריה יש כמה יתרונות: הוא מאפשר לנו לזהות יחסי כוח ולתאר אותם היטב גם בנפרד מן ההכרעה המוסרית בעניין האחריות או האשמה הכרוכות בהם, והוא גם מאפשר לנו לקשור את הפריפריאליות למושג מורכב ומציאותי יותר של כוח. בהקשר המקומי, מושג כזה עשוי להקל עלינו לפענח

את מצבה של האקדמיה בישראל, הניצבת בעת ובעונה אחת במיקומים הגמוניים ושוליים ושניהם נוטים להימחק ולהימחות מתודעתם של האקדמאים הפעילים בה. ברם, דווקא המאפיינים הפריפריאליים של האקדמיה דוברת העברית הם אולי המוכחים ביותר בידי קהל הבית שלה. מאז ראשית המאה העשרים, וביתר שאת לאחר מלחמת העולם השנייה, הפכה האנגלית לשפת מדע הגמונית, ובתחומים מסוימים אף בלעדית. מתוך אלפי המאמרים המדעיים המתפרסמים ברחבי העולם מדי יום, שיעור המאמרים המתפרסמים באנגלית מוערך ב-98% במדעי הטבע וביותר מ-75% במדעי הרוח והחברה (Hamel 2007; Gordin 2015). זהו מצב חסר תקדים. אמנם שפות מדע שתפקידן לגשר על פני הברלים לשוניים ותרבותיים היו קיימות מאז העת העתיקה, אולם ההגמוניה הנוכחית של האנגלית – הניב הגלובלי של האנגלית – היא כמעט מוחלטת, מתפרשת על פני הגלובוס כולו, ונתמכת בידי טכנולוגיות דיגיטליות השולטות בכל תחום בחיינו וחותרות לאחורה.

מכיוון שהאנגלית היא גם שפה חיה השגורה בפיהם של מלומדים אנגלוסקסיים (בניגוד לשפה מתה כמו הלטינית בימי הביניים המאוחרים, או לשפה מלאכותית שאינה משמשת כשפה ראשונה, כמו האידו), בקהילות הידע הגלובליות שורר אי־שוויון מובנה. בעוד מדענים פריפריאליים נאלצים להקדיש זמן רב ומשאבים כספיים לרכישת השפה, לליטוש השימוש בה בהקשרי שיח שונים או לתרגום ולעריכת לשון, אקדמאים ששפתם הראשונה היא אנגלית נהנים מיתרון ברור בכל פעילות אקדמית (Ammon 2001; Carli and Ammon 2007). אי־השוויון הזה גדול פי כמה עבור יוצאי קהילות שהן עצמן פריפריאליות בתוך ארצות המוצא שלהן. כך למשל, אקדמאית שנולדה למשפחה כפרית במערב הודו דוברת בבית דיאלקט מקומי, שולטת בשפה הרשמית של המדינה שבה גדלה (ובוודאי בעוד שפה או שתיים הרווחות במדינה זו) וסביר שהיא גם למדה הינדי, השפה המגשרת הדומיננטית במרכז המדינה; כדי לשלוט היטב גם באנגלית דבורה וכתובה ברמה אקדמית עליה להשקיע משאבים ברכישת שפה נוספת, רביעית או חמישית. בני מעמדות נמוכים בארצות ללא עבר קולוניאלי בריטי חשופים לאנגלית עוד פחות, ויתקשו כפליים לרכוש את השפה.

לפער בין שפת המדע לשפה שבה מתנהלים חיי היומיום יש השלכות שונות בתחומים שונים. במדעי הרוח והחברה, העוסקים בפעילות אנושית שלשפה יש בה תפקיד מפתח, לפער הזה עלולות להיות השלכות דרמטיות. השפה משמשת תשתית למושגי היסוד התרבותיים, לספרויות ולרקמה הכוללת של החיים בחברה. כאשר אנחנו חושבים וכותבים על כל אלו בשפה אחרת – שאינה השפה שבה הפעילות הזאת מתרחשת – אנחנו חושבים וכותבים על מושא המחקר שלנו בתיווכם של מושגים אחרים, הנובעים משפת המדע ומן המרקם התרבותי שלה; כיום זוהי האנגלית הגלובלית, השואבת את מושגיה מן התרבויות האנגלוסקסיות הדומיננטיות. אלה מאיתנו החוקרים תרבויות וחברות שאינן דוברות אנגלית עוסקים באינטנסיביות במלאכת התרגום המושגית והתרבותית הזאת, הלוך ושוב מהקשר להקשר. אם אנחנו צריכים

גם להתגבר על השליטה בשפה האקדמית שאיננה שפתנו או שפתם של תלמידינו, נוצר כאן מכשול נוסף במהלך התרגום. אלא שגם במישור המחקר, התרבות האקדמית הגלובלית אינה מתעניינת במידה שווה בכל ה"תרגומים" הללו וגם לא בכל הזירות התרבותיות המעניינות אותנו, החוקרים. כתבי העת המובילים במדעי החברה והרוח (המתפרסמים כולם באנגלית, רובם המכריע בארצות הברית או בבריטניה) מתמקדים לא רק בנושאים מערביים אלא בנושאים אנגלו־אמריקניים במובהק (על כתבי עת בסוציולוגיה למשל ראו Kurzman 2017; Jacobs and Mizrachi 2020). מכך עולה שאם חוקרים פריפריאליים רוצים להצליח בשוק העולמי של הידע, עליהם לעסוק בנושאים אנגלו־אמריקניים או למסגר נושאי מחקר מקומיים ככאלה (באמצעות השוואה להקשרים חברתיים אנגלו־אמריקניים למשל, או שימוש במושגים האופייניים להם). לגלובלי, באופן לא מפתיע, יש פנים תרבותיות מסוימות מאוד (להשלכות על חוקרים ישראלים ראו גם בורנשטיין ואחרים 2021).

חלק מארצות העולם התברכו במוסדות יציבים המגינים על המחשבה והיצירה בשפות המקומיות שלהן, אך התרבות הישראלית דוברת העברית פגיעה במיוחד להגמוניה של האנגלית־גלובלית באקדמיה העולמית. המוסדות הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים המרכזיים של העברית הדבורה פעילים רק כמאה שנה, וספק אם לפני שנות העשרים של המאה הקודמת היו יותר מקומוץ פעילים שניהלו חיים מלאים בשפה העברית. משך החיים הקצר הזה מוליד צורך עמוק לא רק בהעשרה מתמדת של אוצר המילים אלא גם בפיתוח פרקטיקות לשוניות, שיחניות, חברתיות ופוליטיות שיצטברו לכדי מסורות מקומיות. בעיה זו בולטת במיוחד במחשבה הפוליטית המקומית, שעדיין סובלת מדלות (חוברס [בדפוס]) ומצורך אקוטי להתמודד עם בעיות מקומיות במושגים מקומיים. אלא שבעשורים האחרונים מי שבידם הידע והזמן לעשות זאת, היינו אנשי האקדמיה הישראלים, מצווים לחשוב ולכתוב באנגלית־גלובלית, ומשרת חוקר באקדמיה הישראלית מותנית כיום בהשתלבות בשוק הגלובלי של הידע המתנהל במושגים האופייניים לשפה זו. לעומת זאת, פעילות מחקר בשפות המקומיות, עברית וערבית, אינה מתוגמלת בידי הממסד האקדמי ולכן גם לא תמיד מתקבלת בעין יפה. כך, מבחינות מסוימות העברית היא עדיין השפה ההגמונית באקדמיה הישראלית (הוראה, כנסים ומנהלה מתנהלים ברובם המכריע בעברית), והיא מקיימת יחסי כוח ברוטליים עם שפות מיעוט ילידיות כמו הערבית הפלסטינית (דלאשה [בדפוס]); אולם באופן פרדוקסלי, מבחינות אחרות מצבה של החברה הישראלית דוברת העברית דומה לזה של חברה תחת שלטון קולוניאלי שהאינטליגנציה שלה נדרה למטרופולין, שכן האינטליגנציה האקדמית בישראל עובדת הלכה למעשה במקום אחר ועבור משהו אחר, והיא משוקעת בפרויקט אינטלקטואלי שהזיקה שלו לצורכי החברה בישראל מוגבלת.

שאלת יחסיה של האקדמיה הישראלית עם העברית עולה מדי פעם גם על סדר היום הציבורי. בדצמבר 2018, למשל, פרצה שערורייה רבת בעקבות ידיעה שפרסם העיתון מקור ראשון, המזוהה עם הימין המתנחלי (יפרח 2018). המקורות האנונימיים שצוטטו בכתבה טענו כי הנהלת האוניברסיטה העברית קיבלה החלטה חשאית שתשנה את פני המוסד לבלי

הכר, "לנתק את האוניברסיטה מהשפה הלאומית של מדינת ישראל ולפעול לכינאום שלה" (שם), כלומר להסב לאנגלית את שפת ההוראה בתארים המתקדמים. בימים שלאחר מכן האשים אבשלום קור את האוניברסיטה בבגידה, ואילו האקדמיה ללשון העברית כינסה ישיבת חירום. תגובתו המודאגת של נשיא המדינה ראובן ריבלין לא איחרה לבוא, והתייחסה לצורך להגן על תחייתה של השפה העברית, לחדש את השפה ולעדכן אותה. בתגובה ניסו ראשי האוניברסיטה העברית להבהיר את העובדות. ברק מדינה, רקטור האוניברסיטה, פרסם איגרת שבה פרש את המדיניות הלשונית של המוסד: שפת ההוראה באוניברסיטה היא עברית, "אך בשיעורים שבהם נוכח/ת סטודנט/ית או מורה שאינו דובר/ת עברית, שפת ההוראה היא אנגלית" (מדינה ושגריר 2018). לפי דבריו של אורון שגריר, שהיה אז "סגן נשיא האוניברסיטה לענייני בינלאומיות", שיעורים באנגלית כבר התקיימו בתוכניות הדוקטורט של האוניברסיטה זה שנים אחדות. "זאת לא החלטה של האוניברסיטה העברית", הסביר שגריר, אלא "החלטה של ממשלת ישראל שהחליטה באמצעות ות"ת ומל"ג לעודד [...] בתוכנית החומש שלה את הבינלאומיות" (האקדמיה ללשון העברית 2018). "אני מתקשה להבין על מה המהומה", אמר. "במכון ויצמן מלמדים בשפה האנגלית כבר שנים. [...] זה תפקיד האוניברסיטאות, להיות נקודת מפגש של תרבויות שונות" (קדרר-עובדיה 2018).

שני המחנות שהשתתפו בדיון הציבורי התבצרו בעמדותיהם. מן הצד האחד, אנשי הימין תקפו את האוניברסיטה בהדגישם את תפקידה הלאומיים, ובפרט את משימותיה בפיתוח ובשימור השפה העברית כמשאב לאומי. מן הצד האחר, קברניטי האוניברסיטה הבליטו את הצורך של המוסד להשתלב בשוק הגלובלי, שבו מתקיימת תחרות עזה על משאבים ועל סטודנטים. לתפיסתם, אילוטי השוק הזה – המתנהל על פי הגיונות כלכליים ניאור-ליברליים ותכתיבי תקציב (בין היתר מצד המוסדות הלאומיים, ומשרד האוצר בראשם) – הם אמנם בגדר כורח, אבל הם גם הולמים את תפקידה של האוניברסיטה כמוסד אוניברסלי וקוסמופוליטי, או כדבריו של שגריר, כ"נקודת מפגש של תרבויות שונות".

חלוקת התפקידים הזאת שבה שתי עמדות, הלאומנית והאוניברסליסטית, מתייצבות זו מול זו מקבעת בשיח הציבורי כמה טעויות עמוקות ונקודות עיוורון פטאליות. ראשית, באופן מסורתי האוניברסיטה אינה "לאומית" ואינה יכולה להיות כזאת מבלי לאבד כמה מתכונותיה הבסיסיות ביותר, ובראש ובראשונה את עצמאותה החיונית מכל שררה פוליטית. לאוניברסיטה מיוחסים בכל עת תפקידים תרבותיים וחברתיים, והדיון בהם אינו זר לה. אולם כדי שדיון זה יהלום את מטרותיה המרכזיות של האוניברסיטה – לרדוף דעת וידע באופן חופשי – הוא מוכרח להיות משוחרר מנימוקים של "צרכים לאומיים" (מאוטנר [בדפוס]; פלדחי ופרומר [בדפוס]). שנית, החדד-לשוניות שכבשה את המחקר העולמי ניצבת בקוטב הפוך לקוסמופוליטיות, שמהותה הוא ריבוי. התביעה לעבוד באנגלית והכחדתה של הפעילות האקדמית בשפות העולם ניזונה ממערך של הגיונות כלכליים המעצבים כיום את האוניברסיטה הגלובלית והופכים אותה למוסד יותר ויותר עריצי, סטנדרטי, קונפורמיסטי וחסר דמיון הנשלט בידי מנהלנים. את המדיניות הזאת מקדמים הן אנשי העמדה הלאומנית

הן אנשי העמדה האוניברסליסטית, התומכים שניהם – מי באופן אקטיבי ומי בהסכמה שבשתיקה – במדיניות האוצר ובהגיונות הכלכליים המנהלים את מדיניות המל"ג. כאן אולי טמונה האשליה המסוכנת ביותר שמשליטה הארכיטקטורה של השיח הציבורי: בשאלה המהותית ביותר – מהו הצביון הראוי של האוניברסיטה הפרייאילית בעידן הגלובלי, וכיצד היא יכולה להתמודד עם האתגרים החברתיים העומדים לפתחה – אין כלל ניגוד בין שני המחנות האלה; שניהם נכנעים לתכתיבים הניאו־ליברליים ברמה הגלובלית והמקומית. האשליה בדבר קיומם של שני מחנות, לאומני ואוניברסליסטי, נתמכת במידה מסוימת גם בידי ספרות המחקר ה"קלאסית" על הגלובליזציה – זו שהחלה להופיע בשנות התשעים של המאה העשרים והציבה את מסד המושגים של מחשבתנו על הסדר הגלובלי. כך, אין זה נדיר להיתקל במחקר בתיאורים שלפיהם מצד אחד ניצב הטיפוס האוניברסליסטי, החילוני, המקדם בפריפריה הגלובלית את הפרויקט הניאו־ליברלי בדמותו האמריקנית, ומן העבר השני ניצבת הדרישה המקומית, בעלת הצביון הדתי והמסורתי, הנשענת על נימוקים לאומניים (ראו למשל רם 2003). אבל במהלך השנים שחלפו מאז עלו אפשרויות תיאורטיות חדשות להמשיג את המערכת הגלובלית, והחלו להופיע תביעות להגנה על השפות ועל התרבויות המקומיות המונעות בידי הגיונות שונים בתכלית. אפשר לאפיין את קשת המגמות האלה כ"עמדה גלוקליסטית", המבקשת להצמיח את התרבות המקומית ולחזק אותה לא מתוך נימוקים לאומניים, אלא דווקא מתוך הבנה עמוקה של האופן שבו פועלת הגלובליזציה הניאו־ליברלית ושל הצורך להעמיד מולה התנגדות מקומית חסונה הנשענת גם על רשתות סולידריות גלובליות. שלא במפתיע, בישראל העמדה הגלוקליסטית נתמכת בידי אלו שנדחקו לפריפריה של האקדמיה המקומית: מרצות שאין להן מינוי והן עובדות בתנאי העסקה פוגעניים (רבות מהן במכללות הפריפריאליות); סטודנטיות וסטודנטים בפריפריה החברתית־כלכלית; מי שמדעי הרוח והחברה קרובים לליבם והם עוקבים בדאגה אחר השלכות הגלובליזציה הניאו־ליברלית על תחומי דעת שלמים; וסטודנטים ומרצים בני מיעוטים לאומיים, תרבותיים, מגדריים או אחרים המתקשים לעסוק בתחומי העניין המחקריים שלהם במסגרתה של האוניברסיטה הגלובלית. מנקודת המבט של העמדה הגלוקליסטית, המאפיינים הפריפריאליים של האקדמיה בישראל אינם סממנים שיש למחוק אלא מציאות שיש להתבונן בה בחמלה, לחזק את החוסן התרבותי הספציפי שלה ולטפח את הבריתות שהיא עשויה לקיים מעבר לגבולותיה הצרים – התרבותיים, הלאומיים או הגיאוגרפיים. באופן כזה, המחשבה על הפריפריה מנקודת המבט של השפות המקומיות ושל האינטרסים המקומיים שהן מבטאות יכולה להציע מושג חלופי של פריפריה, שעומד מול אשליית הניגוד בין שתי העמדות הקיימות ומציע להן חלופה.

מכון כהן להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות, אוניברסיטת תל אביב

צבי:

אני סבור שבלי תיאום כלשהו הצלחנו לאחוז בארבעה מן הקצוות של המסגרת שבה צריך להתקיים הדיון על האקדמיה הישראלית בהקשר גלובלי, אם שמים לב למתח בין הפרטיקולרי לאוניברסלי. כרונולוגית, אני חגתי סביב נקודת הראשית, 1925. גיאוגרפית, הסתכלתי על האקדמיה הישראלית מאסיה ושאלתי מה בעצם מעמדה כאוניברסיטה אסיאתית – בין בייג'ינג לים התיכון, בין בואזיצ'י לאוניברסיטה האמריקנית בקהיר. המסה שלך, לין, פותחת בזמן הזה, והמרחב הגיאוגרפי שאת מציירת הוא המרחב שמתכונן דרך השפה. אירופה וצפון אמריקה נמצאות כמובן תמיד ברקע. הערכתי מאוד את המהלך הזה, מכיוון שעבורי הוא פתח אפשרות אחרת להסתכל על הניכור בין האקדמיה ל"רחוב", או יותר נכון ל"מקום". את הטיפול שלך בשאלת השפה אני מבין כעוד היבט של בעיית הניכור. ואני יכול לדמיין את מאות ואולי אלפי המקרים הפרטיים והקולקטיביים שנגזרים מן הניכור זה.

מעבר לכך, לא יכולתי שלא לצחוק קצת למקרא הציטוט שהבאת שלפיו ההוראה באנגלית באוניברסיטה היא עדות להיותה של האוניברסיטה מקום של "מפגש בין תרבויות", כאילו שהתרבות היחידה שראוי לפגוש אותה היא התרבות האנגלית. אין כל ספק שהאוניברסיטה, לא רק אצלנו, מילאה תפקיד בתחייתה של השפה הלאומית או לפחות בהפיכת השפה הלאומית לשפה מודרנית (האם יש בכלל שפה מודרנית שאינה לאומית, ולהפך?). בעקבות ניפוץ האשליה כאילו הוויכוח בין מצדדי האנגלית לקנאי העברית הוא ויכוח בין גלובליסטים ללאומנים (ויש מי שהיה קורא לזה "בין ניחים לניידים", וגם הוא לוקה באותה אשליה), אני תוהה אם בעקבותיך אנחנו יכולים לדבר על אנגלית במונחים מעט יותר "ניטרליים". הרי זו לא הפעם הראשונה שהמדע הבינלאומי מתכוונן לדיבור בשפה אחת; היוונית, הלטינית, הערבית, הגרמנית והצרפתית מילאו תפקידים כאלה בעבר (הן אולי לא היו נפוצות כמו האנגלית, אבל בוודאי מילאו תפקיד בינלאומי דומה). יתרה מזו, אני מהרהר למשל במתמטיקה, שהיא אמנם שפה אבסטרקטית אוניברסלית, אבל אולי הביטוי המובהק ביותר לאוניברסליזם שלה הוא השימוש ב"מספרים ערביים" (הודיים) ובאותיות לטיניות ויווניות כשאנו כותבים או "מדברים" אותה.

לין:

החידה שאתה חד כאן – וזה האתגר הגדול שאתה מציב בפנינו, בעיניי – היא מה זה אומר "אוניברסיטה בת המקום". החידוש כאן לדעתי הוא במושג המקום, כי השאלה שמסתרת מאחורי ההצעה שלך היא מהו המקום שבו אנחנו ממקמים את האוניברסיטה הזאת, שביחס אליו אנחנו "בני ובנות המקום". וכאן בדיוק אתה פותח את האופק שלנו למרחבים שאנחנו – בני המאה העשרים ואחת, שכבר לא זוכרים שום דבר שקדם ללאומיות המודרנית – אולי יכולים להבין רק כאימפריאלי במהותו,

יבשתי, טרנס־יבשתי (כלומר משהו עם פילים, אוהלים, חרבות וסוסים: אופק שבו אסיה, אבל גם המזרח התיכון, הם ה"מקום" שבו אנחנו יכולים, רשאים, מוזמנים ואולי אפילו חייבים להתמקם). אז אם, כרגיל, אנחנו חושבים על אוניברסיטה "בת המקום" כעל אוניברסיטה שאינה קולוניאלית, שאינה חלק מהמבצע הציוני של נישול בני ובנות הארץ הפלסטינים, הדברים שלך מאתגרים אותנו לחשוב מחדש את גבולות המרחב שבו אנחנו חולמים להתמקם – לא רק הגבולות הגיאוגרפיים אלא גם התרבותיים, הלשוניים וההיסטוריים. ובתוך המרחב הזה ביירות, קהיר ואיסטנבול הן כמובן נקודות מפתח עבור ירושלים, נצרת ויפו (או תל אביב), ממש כפי שהיו במשך אלף השנים שקדמו להקמת האוניברסיטה העברית. אבל אולי בייג'ינג, אלמטי שבקזחסטן או בגדאד רלוונטיות באותה מידה?

אני חושבת על ההצעה הזאת ולא בטוחה שאני יכולה באמת להבין אותה במושגים המוגבלים שלי, המודרניים והלאומיים. אבל יש משהו צלול כבדולח בעולם שאתה מצייר וזו תשובה משכנעת לרעיון הבלתי נסבל שהאוניברסיטה הגלובלית, הניאו־ליברלית והדוברת אנגלית קלוקלת היא הפסגה של "מפגש בין תרבויות". נדמה לי שאנחנו צריכים להתייחס ברצינות לאמונה הזאת, כי חרף האבסורדיות שלה היא הרבה יותר רווחת משנדמה ממבט ראשון. היא גם ניזונה מרעיונות עמוקים בתרבות המערבית: שהקוסמופוליטי הוא בבסיסו אוניברסלי, כלומר אחד ויחיד ומדבר שפה אחת, ממש כמו אותו הרגע המיתי שקדם לקריסתו של מגדל בכל. קשה מאוד להתייזב מול מיתוסים חזקים כל כך, המגובים במאות שנים של קולוניאליזם, בהרגל הרע לקשור קשר אמין בין טיפוח ידע (נוצרי במהותו) ובין מחיקת הידע של אחרים (הכבושים, יהיו אשר יהיו). אז אני רוצה לבקש ממך ללכת איתי עוד צעד עם שתי התמונות המנוגדות האלה: מצד אחד האוניברסיטה הגלובלית, שבה כולם מדברים אנגליגלובלית ונעים ממעבדה מצוחצחת לקפטריה עם לאטה שנראות בדיוק אותו הדבר בגלזגו, בחיפה, בטורונטו ובניו דלהי, ומצד שני האוניברסיטה הזאת שהיא בת המקום וממוקמת אי שם בין איסטנבול וקהיר. ואולי אפילו, באיזה תסריט בדיוני, תהיה זו האוניברסיטה שאני עובדת בה – אוניברסיטת תל אביב, שנכון להיום דוברת עברית וכותבת אנגלית על אדמות אל־שייח' מואניס. איזו מין אוניברסיטה זו תהיה, לדעתך, ומה יהפוך אותה לבת המקום?

צבי: שמת את האצבע על הנקודה החשובה – שהיא גם חלשה, ואני מקווה שגם חזקה – בדבריי: שאלת המקום. לא התכוונתי לחוד חידה, אבל את צודקת שזה למעשה מה שעשיתי. הבנתי את זה בעצמי כשניסיתי להשיב לך, מכיוון שמה שיצא בניסיון להגיד מהו "מקום" זה בעיקר מה הוא לא. אני מודה אם כן שבהקשר הזה מקום הוא מושג חמקמק, ואולי טוב שכך.

במושג "מקום" התכוונתי בכוונת מכוון לברוח מן האוניברסליזם המדומיין של האוניברסיטה. הרעיונות אמנם אין להם גבולות, אבל המוסד שבו הם נוצרים שייך למקום מסוים ומשרת אינטרסים מקומיים. באמצעות המונח "מקום" התכוונתי גם לחמוק מן השימוש במונח "ילידי" ולהשתמש במונח יותר מכיל ממנו, שמאפשר לבחון אם וכיצד מתקיים דיאלוג בין מוסד ובין המקום והמרחב שהוא נמצא בהם. בחרתי גם לברוח מן השימוש במילה הזאת מכיוון שאני מאמין שלרעיונות ולמדע אין גבולות ואי-אפשר לייחס אותם לעם מסוים או לקבוצה אתנית פרטיקולרית. בכל זאת אסתכן בהגדרה: מקום, כפי שאני מדמיין אותו בהקשר הזה, הוא הטבע, הגיאוגרפיה, האנשים והטופוגרפיה התרבותית שהם בונים במרחב הזה. ומבחינה זו אני דווקא רואה אפשרות לבחון את הקשר בין המוסד, במקרה הזה האוניברסיטה, ובין כל מה שההגדרה הזאת מכילה.

אסיה, שאליה אני מכוון שתחליף את ציון, היא שם מקום. לא רק קוד לאתר שבו התרחשה ומתרחשת פעילות קולוניאלית מתוצרת אירופית בהקשרים שונים כבר למעלה ממאתיים שנה; לא רק קוד של "לא אירופה", אלא גם קוד למרחב עצום שמייצר כבר אלפי שנים מדע ורעיונות שנעים בו ממזרח למערב וממערב למזרח (חבל שאין כאן מקום לפרט את אלפי הדוגמאות של התנועות הרבות של המדעים מסין ומהודו לאירופה, בתיווך הקריטי של האסלאם, שכמובן גם הוא בעצמו מחולל ומייצר ידע). כמו החמיקה מן המונח "יליד", לטעמי לא היה מספיק להגיד "קולוניאליזם", כי אז היינו מאבדים את היכולת לדון ביסוד הפעיל במה שאסיה – על שלל התרבויות שבה – מייצגת מבחינת ייצור הידע; ידע שצריך "להיפגש" עם ידע אחר, במקרה זה ידע שמקורו אירופי. אסיה היא גם המקום שאותו ביקש המערב לשנות. לא בכדי כתב הרצל כי "בשביל אירופה עשויים אנו להיות שם [בארץ ישראל] חלק מחומת המגן בפני אסיה. אנו עשויים לספק את משמר החלוצים של התרבות בפני הברבריות" (Herzl 1988 [1896], 96).

אסיה (וגם אפריקה) היא המקום, המרחב והאתר שבו התקיימה ומתקיימת דרמה גדולה כבר מאתיים שנה מבחינת מה שאנו קוראים לו "חינוך" או "השכלה גבוהה". בגלל מגבלות היריעה לא יכולתי לגעת בכל מקרה ומקרה, אבל נדמה לי שהדברים די ברורים: מוסדות החינוך באסיה עברו שתי טרנספורמציות גדולות במאה השנים האחרונות. חלקם הגדול נסוג או אפילו נעלם לחלוטין בעקבות חדרתו של החינוך הגבוה המערבי (המיסיונרי למשל). אם יש דבר כזה "מדע ילידי", אזי הוא נעלם או נסוג. אבל ההשכלה הגבוהה בסופו של דבר כן הפכה ל"מקומית" במובן זה שבניגוד למה שהיה במאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים, בארצות אסיאתיות רבות היא משרתת (לטוב ולרע) את צורכי המקום, מנהלת בידי אנשי המקום ומקיימת דיאלוג (לטוב ולרע) עם המקום והאנשים שבו.

אני חושב שעל הרקע הזה מתברר מעמדה המוזר של האקדמיה הישראלית. האקדמיה הישראלית אינה באסיה, ומובן שאינה במזרח התיכון או בפלסטין; היא בציון. אבל "ציון" אינה מקום ממשי. ואם "נכריח" את האקדמיה הישראלית להיות חלק ממקום מסוים קצת יותר ממשי מציון, יתבררו – כך אני מקווה – כמה דברים מעניינים. כמוסד אירופי, האקדמיה הישראלית ודאי לא השתנתה: אוניברסיטה אירופית, אבל של יהודים. כמוסד אסיאתי, ואנחנו באסיה, היא אולי האקדמיה היחידה שלא השתנתה כמו שהשתנו מערכות ההשכלה הגבוהה האחרות במרחב העצום הזה.

אסיה היא גם המקום שבו התקיים מפגש עיון, לעיתים אלים, בין רעיונות ותרבויות. ולכן שם גם נוכל למצוא דוגמאות למחשבה שמנסה לדמיין מוסד חינוכי אחר מזה שאירופה בנתה באסיה, כמו למשל ה"אוניברסיטה המזרחית" של טאגור שהזכרתי – מוסד שבו יהיה אפשר לבחון יחד את משמעות המושג "הכנסת אורחים אינטלקטואלית", שלטעמי הוא הצעד ההכרחי הראשון בדרך לאוניברסיטה פחות מנוכרת. טאגור היה אחד הראשונים, אבל לא היחיד. אני מוצא הדים שלו אצל אינטלקטואלים כמו מאיר דהאן, שכתב ב־1942 בהד המזרח מאמר שכותרתו "יהודים וערבים" ואמר כך: "יש לפתוח פקולטה לספרות הערבית ומדעי המזרח במכללה העברית, ע"י צרוף אנשים הדוברים וכותבים ערבית רהוטה. ובאמצעות ליצור יחסים רוחניים ותרבותיים כנים ועמוקים עם שאר אנשי הרוח שבארצות המזרח, ע"י עריכת פגישות עם אישיים [כך במקור] מעולם הרוח במזרח ולהחליף דעות, אשר רוח המערב לא תעמוד לשטן ביניהן" (דהאן 1942; את המאמר חשפה לפני כמה שנים מיכל הרמתי באתר העוקץ).

לין:

ההזמנה שלך, צבי, לחשוב על המקומיות של האוניברסיטה באופן שמתנגד לאוניברסליות המדומיין שלה אבל גם אינו מגביל את עצמו ל"לידי" (על כל הפנטזמות המהותניות והפרובלמטיות שלו), קוסמת לי מאוד. נדמה לי שמה שאתה מציע הוא תיווך תנועות של ידע, של חליפין, של תרגומים – תיווך שהוא גם של זמן וגם של מקום (ובכלל זה של רגעים היסטוריים פריטיקולריים ומסלולי נדידה קונקרטיים), ושבו ידע לובש ופושט צורה, מתגלגל בידע בעל צביון תרבותי אחר, וחוזר חלילה. נדמה לי שה"אסיה" הגדולה שלך משרתת אותך היטב לצורך שזירת התמונה הזאת, שבה אוניברסיטה היא "מזמינת אורחים" ואולי גם מזמינה את חוקריה ותלמידיה לנדוד למקומות אחרים.

ובכל זאת אני רוצה להקשות: חוששתני שהאוניברסיטה הגלובלית הניאו־ליברלית יכולה בקלות להזדהות עם התיאור שלך ואולי אפילו לאמץ חלקים בו. רוצה לומר, לפי הדימוי העצמי של קברניטי האוניברסיטה הגלובלית לא רק שאין פגם באוניברסיטה שאתה משרטט, היא גם יכולה לעלות בקנה אחד עם

רבות מפעולות האוניברסיטה הנוכחית. שהרי מה בסך הכול רוצה, לפי שיטתה, אוניברסיטה עכשווית (ותהא זו NYU או אוניברסיטת תל אביב) אם לא רב-תרבותיות מיטיבה ופתיחות אינסופית במישור הגלובלי?

הבעיה שאני רוצה להצביע עליה כאן היא המסוגלות הקר-אופטיבית, הכולענית והמסגלת של האוניברסיטה הגלובלית הניאו-ליברלית, לא משום שצריך להיות לנו אכפת כל כך מה היא רואה כשהיא מסתכלת במראה אלא משום שהפער בין מה שהיא רואה ובין המציאות מדאיג, ומשום שאנחנו צריכים להבין היטב איך פועלת האוניברסיטה הגלובלית כדי להעמיד לה חלופה. לכן אני סבורה שאנחנו צריכים דווקא להתעקש להבחין בנקודות הניגוד והמחלוקת בין החזון שאנחנו משיחים בו ובין המציאות, ואלה רבות מאוד אבל לא בהכרח קל לאפיינן אנליטית. ראשית, אני סבורה שבמידה מסוימת אנחנו לגמרי צריכים להתעקש על המקום ועל הזמן הקונקרטיים שבהם האוניברסיטה מתקיימת. במובן זה, אני לא חושבת שצריך להצר את אופקיה של האוניברסיטה ולהגבילם לתפיסה כזו או אחרת של מערך העובדות הפוזיטיביות שהיא נתונה בו, אבל כן – חלק ממשאביה של האוניברסיטה חייבים להיות מכוונים להבנת ההקשר הקונקרטי שלה, המטריאלי והסימבולי, ותפקידיה בו; כלומר, כקהילה וכמוסד האוניברסיטה צריכה להיות מסוגלת שלא להתעלם מן העובדות, מן המציאות בזמן ובמקום שבהם היא מתקיימת ופועלת. כיום, כאן בישראל, העובדות האלה מתרכבות למשל לכדי מציאות של היעדר מגוון בסגל האוניברסיטה והיעדר מדיניות ברורה או כלים מתאימים להתמודדות עם שאלת המגוון של סטודנטים (ובמיוחד של תלמידי מחקר וחוקרות צעירות). זוהי מציאות של תנאי העסקה פוגעניים; של פער מטריד בין מספר האנשים שהאוניברסיטה בישראל מכשירה להיות חוקרים, ובין היכולת שלה (או אפילו הכוונה שלה) לסייע להם אחר כך למצוא תעסוקה ולממש את עצמם כחוקרים; זו מציאות של הטרדות מיניות שיטתיות ופגיעות מיניות המכוונות בצורה מערכתית להדיר נשים ומיעוטים מגדריים; של כניעה מוחלטת לאופי הכובש והמנשל של המשטר הישראלי, תוך שיתוף פעולה מלא (וכעת גם ממוסד ורשמי) עם מוסדות אפרטהייד דיסטיים במופגן כמו עמותת אלעד או אוניברסיטת אריאל; של שתיקה רועמת מול הדיכוי האקטיבי של מוסדות ההשכלה הגבוהה הפלסטיניים, הנתונים בפועל תחת משטר צבאי ישראלי. כל אלה, ורבים אחרים, אינם מתיישבים כלל עם החזון שאתה משרטט, צבי, ולמרות זאת האוניברסיטה בישראל, המבקשת וגם מצליחה במידה לא מועטה להשתלב בשוק הגלובלי, על פי רוב אינה מוטרדת בגינם כלל. לכן זו נראית לי תשקופת אנליטית שמאפשרת לבחון באופן קר באיזו מידה האוניברסיטה בישראל נמצאת במקום שלה, כלומר מישירה מבט אל העובדות הפוזיטיביות שהיא נתונה בהן, ובאיזו מידה היא דווקא מבקשת למחוק אותן ויחד איתן גם את המקומיות שלה.

שנית, וזו נקודה שאולי קצת יותר קשה לאפיין באופן אנליטי ומבחין, אני מציעה לחשוב על שאלת המקומיות של האוניברסיטה – כלומר על האופי המקומי שלה – מבעד לתשקופת של שאלת השפה של הידע. נדמה לי שזה כבר היה ברור בדבריי, ובכל זאת אדגיש: השפה של הידע אינה רק הלשון שלה. כלומר, שאלת השפה אינה מתמצה רק בקוד הלשוני שבו חושבים וכותבים ידע – עברית, ערבית או אנגלית – אף שאני סבורה שהיא קשורה לקוד במידה רבה. בעניין הזה אני סבורה שחסר לנו עדיין מחקר מספק; עלינו עוד ללמוד לעומק את הזיקות העמוקות בין הלקסיקון, המושגים, שאלות המחקר, אופני הניסוח, תפקודי השיח הפרטיקולריים – הגורמים האלה שקשורים להקשר שבו שפת ידע פועלת, שנובעים ומושפעים ממנו. אלה שקושרים בין הידע ובין ההקשר של מקום וזמן שבו ידע הוא מעניין, שבו ידע הוא חשוב למישהו מסוים, שבו ידע נחוץ כדי לפתור בעיה או להסביר את המציאות כאן ועכשיו. אלה הן הנסיבות שבהן ידע הופך דחוף, נחוץ, בעל משמעות – כשמישהי קוראת לו, מבקשת אותו, זקוקה לו מתוך העכשיו והכאן. אני לא רוצה לטעון שרק ידע כזה, שנעוץ באתיקה של דחיפות, הוא ידע בעל ערך. חלילה. גם ידע "בזבזני", כזה שאין בו כל תועלת המנומקת בכאן ובעכשיו, הוא ידע שהאוניברסיטה צריכה לנצור, לשמור לו מקום ולהקדיש לו משאבים. אבל אני בהחלט סבורה שהאוניברסיטה שלנו בישראל, וגם רוב האוניברסיטאות שיצא לי להיתקל בהן במקומות אחרים בעולם, הולכות ומתרחקות מאידיאל הידע המקומי המנוסח כך – ידע שחשוב למישהי כאן ועכשיו – וזו עוד תכונה שמבחינה את האוניברסיטה הגלובלית, ואותנו, מהאוניברסיטה שאנחנו חולמים עליה.

צבי: את מעלה בצדק את החשש שמה שאני מציע (שצריך עדיין בירור) יאומץ על ידי קברניטי האוניברסיטה הניאו־ליברלית דהיום ושהוא גם ישרת את הדימוי העצמי שלהם. אני לא יודע אם מי מהם יאמץ את מה שאני מציע. על כך אני יכול לדבר בביטחון. אבל מכיוון ש"קואופטיביות" אפשר בפועל לייחס לכל דבר, אני יכול לומר שאני בטוח כי החשש שהמנגנון יאמץ רעיונות כאלה או אחרים לצרכיו שלו יקנן תמיד וירחף מעל לכל פרוגרמה. ייתכן שבפרוגרמה הרדיקלית שהציעה מהפכת התרבות בסין לא היה שום ממד קואופטיבי אינהרנטי; אבל מה שהיא הציעה היתרגם בסופו של דבר לאלימות קשה ולסגירה של מערכת ההשכלה הגבוהה בסין למשך עשור.

מדוע אני מתעקש לפנות אל העבר? לעיתים נדמה לי, ואני לא טוען שזו גישתך, שהשימוש במונח "ניאו־ליברלי", ובהקשר זה "אוניברסיטה ניאו־ליברלית", מתעלם מן ההיסטוריה. ואולם לטעמי יש בעיה באופן השימוש הזה במונח. כי ה"ניאו־ליברלי" נוטה להופיע בשיח כאילו בא משום מקום, כאילו הוא מצב מתמשך ללא עבר וללא שורשים. אני כמוכן מכיר בכך שאנו חיים כבר כמה

עשרות שנים בעידן ניאור-ליברלי. אני גם מכיר בכוחו האנליטי של המושג. אבל אני מתקשה לפעמים לראות איפה ההיסטוריה שלו אצל מי ששמתמשים בו. מן הסתם, לעידן הזה יש עבר. לגופו של עניין, במסה שלי ציינתי במפורש מחקר שהראה שעלייתה של האוניברסיטה המודרנית במערב נטועה ומשולבת עמוק בתוך כלכלת השוק הקפיטליסטית שהחלה להתבסס במערב בסוף המאה השמונה-עשרה. הבאתי גם את הטענה שייצור הידע שנולד אז (פרסומים, כריזמה אקדמית) יונק גם הוא מהגיון כלכלת השוק. כל זה החל לקרום עור וגידים כבר לפני מאתיים שנה. חשוב להבהיר את זה שוב, מכיוון שמכאן מתברר שהאוניברסיטה הניאו-ליברלית לא שינתה דבר באופן מהותי. היא בוודאי חרפה תהליכים. אבל במהות, לטעמי לפחות, היא לא שינתה הרבה מן ההיגיון שעליו מושתתת האוניברסיטה המערבית המודרנית. למה חשוב להעלות את הנקודה הזאת בדיון כאן? בעיניי זה חשוב, כי הגישה שלי היא היסטורית ומרחבית. לטעמי, ואני לא טוען שזו הדרך היחידה, במקום שבו נמצאת כרגע האקדמיה הישראלית יש מקום להתחיל דיון בפנייה אל העבר.

אני חושב שבסוגית הפנייה אל העבר אנחנו לא מסכימים. בוודאי, כך נדמה לי, בכל הקשור לתוחלת של הפנייה אליו. אבל אולי דווקא בשל כך הגישות שלנו משלימות זו את זו. אני במסה שלי כמעט במפורש לא בא לנתח אלא, אני מקווה, לייצר איזשהו ערך ולעורר מחשבה דרך הפנייה להיסטוריה. לכן פתחתי במומנט של 1925, בערכים שהוא ביקש לייצג או לייצר ובהווה ובהיסטוריה הממשית שמהם הוא התעלם אז ובמובן מסוים גם מתעלם היום. לכן ביקשתי לדרון בפסוק "כי מציון תצא תורה" בהקשר ביקורתי ולהראות שהוא בא לבטל ולרשת את המקום שבו תקום האקדמיה הישראלית, ובוודאי אינו מדבר על ייצור ידע כתוצאה של מפגש. מעבר לכך, אני מבקש שנחזור לרגע של 1925 ונשאל את עצמנו מה זו בכלל אוניברסיטה יהודית. אילו תשובות נתנו על השאלה הזאת אנשי מדע והוגים יהודים שבאו לכאן כדי להקים את האקדמיה? מה אנחנו מקבלים מדבריהם, מה אנחנו שוללים, ומה קרה בפועל?

בהקשר הזה לא הייתי ברור כל צורכי. "אסיה הגדולה" אינה "חזון". היא גם אינה פרויקט של עתיד. היא מציאות, והיא עבר והווה שאני מבקש להכניס למסה קצרה כדי להראות כמה חריגה היא האקדמיה הישראלית בהקשר הרחב הזה. מדובר ביבשת הגדולה ביותר וביצרנית הידע האנושי החשובה ביותר עד העידן המודרני. מה שאנו קוראים לו "מערכת של השכלה גבוהה" (בניגוד למוסדות ייחודיים כמו ה"אקדמיה" של אריסטו) התחיל באזורים מסוימים באסיה במאה השמינית לספירה לפחות, ומשם התפשט מזרחה לסין ומערבה לעולם המוסלמי במאה העשירית. מן העולם הזה הוא הגיע בסופו של דבר לאירופה. במאתיים השנים האחרונות אסיה הייתה גם הזירה העיקרית שבה נפגשו, והתעמתו, מערכת ההשכלה הגבוהה

האירופית ומערכות ההשכלה האסיאתיות (שהפכו לפתע ל"מסורתיות"). על התוצאות השונות של העימות דיברתי קצת במסה, ולא אחזור עליהן כאן. אבל אני מציע לקוראי המסה שלי לפנות אל הזירה הזאת ואל העבר הזה כדי לראות מה הוליד העימות הגדול בפועל, אילו שאלות נשאלו ואילו תשובות ניתנו.

אני מבקש לסמן כמה דברים עיקריים. הראשון הוא עלייתה של "אקדמיה מנוכרת". כאן אני מודה שאני עדיין מתחמק מלומר באיזה סוג של ניכור מדובר. אבל אני משוכנע שהוא קיים ואפשר לפחות להגדיר אותו כמצב שאמנם אינו ניתוק מוחלט מן המקום (החברה, האנשים, הבעיות) שבתוכו האקדמיה יושבת, אבל הוא בהחלט מצב של זרות. לכאורה האקדמיה הישראלית אינה מנוכרת; היא של יהודים ולמען יהודים. אבל הניכור קיים. חוויית הניכור, ניכור מאנשים וניכור מידע, של קולקטיבים ושל אינדיווידואלים (נשים, פלסטינים, מזרחים, דתיים), היא שאלה שאני מבקש להעלות ומקווה שתעורר דיון.

השני הוא תהליך, שקרה במקומות רבים באסיה ובאפריקה, של הפיכת האוניברסיטאות למקומיות, לפחות במובן שהנהגותיהן באו מתוך החברה המקומית עצמה. על סדר היום האקדמי במוסדות אלו אפשר וצריך לדבר. אבל אני מבקש להראות שעל רקע התהליך הזה מתבררת העובדה שבניגוד לדרמה הגדולה שהתחוללה באסיה ובאפריקה, בישראל לכאורה לא השתנה דבר. אותם אנשים מנהיגים את האוניברסיטה כבר מאה שנה (יחד עם פילנתרופים יהודים מעבר לים). השלישי הוא התגובה האינטלקטואלית המקומית למפגש עם האוניברסיטה המערבית. לכך היו פנים רבות, ואני מבקש לעורר עניין בנקודה זו כי אולי נמצא בה טעם ותוחלת. אני הלכתי בכוונה על דוגמה אחת, של טאגור, שהיה מוכר (כפי שרמזתי) בארץ ישראל ממש בזמן הקמת האוניברסיטה הראשונה. מדהים לחשוב שלמרות שטאגור היה בן שיח של אינטלקטואלים מקומיים כאן, לחזון שלו (ב־1926 הוא כן דיבר על חזון) בדבר אוניברסיטה מזרחית (שהיא בעצם אוניברסיטה אוניברסלית) לא נמצא הד בעברית. בהקשר הזה אפשר להתחיל לפרט ולפרש במונחים קונקרטיים מהי אותה "הכנסת אורחים" שהוא דיבר עליה (ושאני הצעתי כצעד ראשון): הכנסת אורחים חומרית, שמשמעותה הפיכת האוניברסיטה למקום שמאפשר ליותר בני אדם לבוא בין כתליו. זה אומר, בסופו של דבר, אוניברסיטה חינוכית בבעלות ציבורית. מובן שקשה לדמיין דבר כזה היום (ובמקרה זה, אין כל ספק, עצם הקושי לדמיין דבר כזה הוא תוצר מובהק של העידן הניאו־ליברלי). אבל צריך לזכור שגם בעולם שבו הקפיטליזם שלט עוד לפני הניאו־ליברליזם (באירופה המערבית ובחלקים נרחבים של ארצות הברית וצפון אמריקה) היו אוניברסיטאות מרשימות מאוד בבעלות ציבורית. מובן שכך היה גם בישראל, אם כי עלינו להתחיל לשאול שאלות לגבי המודל הייחודי של אוניברסיטה מדינתית שנשענת על פילנתרופיה יהודית.

הכנסת האורחים אינטלקטואלית היא לכאורה פרויקט קל יותר, אבל אני חושב שדווקא אותו יהיה קשה יותר לדמיין. מדובר לא רק בפתיחת האוניברסיטה לאוכלוסיות שאותן היא עדיין מדירה, אלא גם בשינוי משטרי הידע הנהוגים באוניברסיטה. ניקח לדוגמה את עניין הדיסציפלינות במדעי החברה והרוח. היום כולם "גלובליים" ו"אינטרדיסציפלינריים", עד שזה מגיע לתקנים. אז מסתבר שבעצם הדיסציפלינה קיימת כדי לדאוג שלא תהיה ספרות מזרחית במחלקה לספרות עברית, ולא תהיה היסטוריה לא-אירופית במחלקה להיסטוריה, וכולי וכולי. הדיסציפלינות הן היום גם התשתית שבתוכה מתקיימות "שושלות" של אקדמאים, בין שמדובר בשושלות גנטיות ממש, כנהוג באוניברסיטה העברית, ובין שמדובר בשושלות רעיוניות, כפי שאני מתרשם מן המנהג התל-אביבי. ביטול הדיסציפלינות חייב להתחיל בדיון על ההיסטוריוזציה של עלייתן, כלומר בהבנה שהן לא היו איתנו מאז ומעולם, לא נפלו מן השמיים, אלא נוצרו מתוך המציאות הקפיטליסטית של האוניברסיטה המודרנית.

הכנסת אורחים אינטלקטואלית משמעה גם ביטול "תוכניות המצטיינים" למיניהן. תוכניות אלו היו בינתחומיות-לכאורה מלכתחילה ונוצרו כדי ליצור מסגרת לא דיסציפלינרית, אבל בפועל – וזו ההתרשמות שלי מאז התחלתי לעקוב אחרי כמה תוכניות כאלה בארץ מראשית שנות התשעים – עצם הדגש על "מצוינות" (מי מחליט מי הוא "מצויין" ומה "מצויין"?) יצר עוד מסגרת שהיא אקסקלוסיבית. הכנסת אורחים אינטלקטואלית כערך משמעה גם מלחמה בנטייה ליצירת אורתודוקסיות – לא רק אורתודוקסיות "ימניות" אלא גם אורתודוקסיות "שמאליות" (שהן אמנם קטנות ומקומיות, אבל קיימות והיו קיימות גם בעבר).

ליז:

רציתי שתסביר מה הכוונה בהכנסת אורחים, כיצד אתה מבין אותה וכיצד מישוהו כמו מרטין בובר, שהיה בקשר עם טאגור, היה יכול להבין את זה. כי אני לא בטוחה שהמושגים הללו נהירים לי, ובפרט מעניין אותי איך אנשים באותה תקופה הבינו את מה שהוא אומר. כפי שאני מבינה את החבורה הזאת של ברית שלום – בובר, מאגנס, ברגמן – הייתה לה אמנם תפיסה אוניברסליסטית של היהדות, אבל זה סוג של אוניברסליזם שנטוע במערב, שנטוע בפרוטסטנטיות ובאוניברסיטה הגרמנית, וגם כאשר הם היו האחר של האוניברסיטה הזאת זה היה האחר שמשלים אותה, כלומר שהוא חלק ממנה, ולא אחר אנטגוניסטי. ומבחינה אחרת, הם לחלוטין היו חלק מהפרויקט הלאומי הציוני, כפי שאפשר לראות בכירור אם מסתכלים על ההיסטוריה של הספרייה הלאומית ועל תפקידו של שמואל הוגו ברגמן שם – הרקטור הראשון של האוניברסיטה העברית, שבמשך 15 השנים שבהן ניהל את "בית הספרים" הקים הלכה למעשה את האוסף העשיר שעתיד להוות מאוחר יותר תשתית לספרייה הלאומית של ישראל. זה סיפור שממחיש בעיניי בצורה ברורה

מאוד איך שאיפות אינטלקטואליות אוניברסליות מטבען, שאינן קשורות לפרויקט לאומי דווקא, מגויסות מתוך עצמן – לא כי מישוהו אחר מגייס אותן אלא מתוך המכניזם ההיסטורי שלהן עצמן – ונרתמות לשרת מפעל לאומי.

צבי: נכון. אם אנחנו מסתכלים על האנשים שדיברו על דו־לאומיות, מי היו האנשים האלה? אנשים חזקים בעת ההקמה של האוניברסיטה העברית, שמילאו בה תפקידים בכירים, ובה גם הקימו את הקבוצה הזאת שתמכה בדו־לאומיות שבה מתנאים עד היום. אבל מה הם עושים בזמן שהם מדברים על הדו־לאומיות? האם הם פתחו את האוניברסיטה בזמן המנדט לפלסטינים?

לין: היו ניסיונות, אבל בקצוות, זה לא היה המרכז. יש גם עדויות מאוד מעניינות על הדפוסים הקולוניאליים שבגללם זה לא היה יכול לעבוד.

צבי: מודעות הייתה, אבל בסופו של דבר גם כשהם יכלו להציע פרויקט פוליטי של דו־לאומיות, הם לא הצליחו להציע פרויקט אוניברסלי לאוניברסיטה. האוניברסיטה נתפסה כפרויקט אחר. ופה אני חוזר גם לנקודה המזרחית והספרדית. הרי הייתה איזושהי עוצמה אינטלקטואלית בירושלים של סוף התקופה העות'מאנית ושל ימי המנדט. אנשים כתבו, אנשים פרסמו. אבל אנחנו לא רואים אותם באוניברסיטה. כלומר קמה כאן שלוחה של אוניברסיטה גרמנית, שאיננה מקומית – לא ביחס לפלסטינים וגם לא ביחס למילייה האינטלקטואלי היהודי שכבר היה קיים כאן. כאן בפלסטין, אבל גם בביירות, בבגדד, בקהיר – בכל המקומות הללו יש בתחילת המאה העשרים אינטלקטואלים יהודים. ובאוניברסיטה העברית אין להם מקום.

לין: אני חושבת בהקשר הזה על כ"ח, כל ישראל חברים – האגודה היהודית לעזרה הדדית שהוקמה בצרפת במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה. מפעלי החינוך שלה, ובהם בתי ספר יהודיים שלימדו גם לימודי חול, פעלו בעיקר בצפון אפריקה ובאגן הים התיכון (כמה מהם פועלים גם היום ומוכרים לישראלים רבים בשמם הצרפתי, אליאנס), והיו פרויקט קולוניאלי לכל דבר ועניין, אבל זה היה פרויקט שגיבש פן מקומי שלאוניברסיטה העברית נדמה לי שאין.

צבי: נחזור לטאגור. טאגור היה האדם הלא־אירופי הראשון שקיבל פרס נובל. ומה הוא עשה? הוא לקח את הכסף ובנה איתו אוניברסיטה. ובהקשר הזה הוא כותב על אוניברסיטה מזרחית ואומר: תראו, אנחנו חוונו את ההתמוטטות של מערכי הידע שלנו. אנחנו כבר לא יכולים לחזור אחורה, כלומר אנחנו לא יכולים להשליט בהודו משטר ידע טרום־אימפריאלי של ברהמינים כפי שהיה לפני הגעת הבריטים. גם

ראינו את העוצמה של המדע הזה, שנכנס והופך גם אותנו לאובייקט מדעי. אבל בנקודה הזאת אנחנו חייבים ליצור משהו חדש, מזרחי במובן של פוסט-מערבי; מזרחי שמנהל דיאלוג עם המערבי כשיחה בין שווים. כן, אנחנו מקבלים כעובדה את משטר הידע שיצרתם כאן, אבל אנחנו גם מנסים לשנות אותו. אנחנו לא נציע עכשיו שיבטלו דברים. אנחנו לא נציע עכשיו שבמקום הפיזיקה המודרנית נתחיל לדבר על הקוסמוס במונחים של יין ויאנג. אנחנו כבר לא במומנט הזה יותר. אבל אנחנו ברגע שבו יש לחשוב על הכנסת אורחים אינטלקטואלית במובן שגופי הידע השונים יהיו בדיאלוג אחד עם השני, מתוך איזושהי עמדה של שוויון. האוניברסיטה שטאגור ביקש להקים בדאקה הייתה כזאת שייכנסו אליה אנשים מקומיים, הודים – מבחינתם זהותם, אישיותם והפרסונה שלהם, במובן הכי אישי והאינטימי של המילה, אבל גם במובן של הידע שילמדו שם: ידע לא מנוכר למקום שבו הוא מפותח, ולכן גם לא מנכר את הלומדים אותו.

אמתח מכאן חוט להווה: המזרחיות כרגע בישראל היא צורה של פרטיקולריזם. יש ויכוח גדול באשר למה שהמזרחיות צריכה ויכולה להיות. אני מאמין שמזרחיות צריכה להיות תגובה לפרטיקולריזם המערבי. ואם היא תגובה לפרטיקולריזם המערבי היא חייבת להיות אוניברסלית, היא לא יכולה להציע פרטיקולריזם משלה. ולכן אני חוזר להקמת האוניברסיטה העברית ואומר: כן, היה צד לא קולוניאלי להקמה של האוניברסיטה. והיה שם איזושהו אוניברסליזם יהודי. והיה דיאלוג עם אינטלקטואלים אחרים מהמרחב הגדול, שהבינו שהקולוניאליזם אינה רק פוליטית-כלכלית אלא גם אינטלקטואלית וחינוכית, והם הציעו פתרונות. ולמרות כל זה האוניברסיטה העברית נותרה אוניברסיטה מנוכרת למקום. השאלה היא אם את זה אפשר כיום לשנות.

לין: ובכל זאת אני חושבת שיש טעם להחליף את האוניברסליות בקוסמופוליטיות. האוניברסיטה צריכה להיות קוסמופוליטית, אני לא חושבת שהיא צריכה להיות אוניברסלית, מכיוון שאנחנו לא יכולים לנתק את האוניברסליות מההיסטוריה שלה, וההיסטוריה שלה היא ההיסטוריה של האוניברסל המערבי. אוניברסיטה קוסמופוליטית עוסקת בהיסטוריות של תרגומים, של חליפין תרבותיים, של מעברים בין שפות – דבר מהותי לחזון שאתה פורש: העיסוק האינסופי בהרמוניטיקה, במעברים בין מערכות קונספטואליות ושפות שונות. המקומיות של האוניברסיטה נרקמת בתוך מארג החיים של הקהילה הלשונית שהיא מתקיימת בה. והקהילה הלשונית הזאת חייבת לשנות נוספות בשביל לדבר עם הקהילות הלשוניות האחרות שהיא חיה איתן, כי אף קהילה לשונית לא חיה מעולם לבד: תמיד קיימים דיאלקטים, שפות ביניים ושפות רשמיות. תנועה של מושגים ורעיונות, כמו זו של חפצים וסחורות, היא בליבה של אוניברסיטה מעין זו.

אבל עבודות מחקר בעלות אופי כזה צריכות להיות נטועות בהקשר רחב ולהיעשות מתוך עמדה תקיפה: נגד הכיבוש ונגד האוניברסיטה הניאו־ליברלית. שתי החזיתות האלה הן כבר מזמן אותה חזית: למשל בדמותה של אוניברסיטת אריאל, או בדמותו של המרכז הבינתחומי שהופך לאוניברסיטה מול עינינו ממש, ללא כל הגנות על עובדים, ללא סנאט, כלומר ללא הרכיב הבסיסי של האוניברסיטה – האוניברסיטס, ההתאגדות של מלומדים ולמדנים. שני המוסדות האלה מגלמים יחדיו את מה שקורה כשלאוניברסיטה המקומית אין עמדה, כשהיא לא מסוגלת לנסח את המהות שלה ואת מה שהיא נמצאת איתו בקונפליקט מבחינה מוסרית ומבנית. אז כן, מול זה צריך לשאוף למיסוד שכנגד. אני מאמינה גדולה במיסוד. הייתי שמחה אם היה לנו איזה נובליסט שהיה מקים פה אוניברסיטה, או לפחות מחלקות באוניברסיטה ומכוני מחקר ברוח ששרטטת. עד אז, נקיטת עמדה היא קריטית, אחרת נסחפים מהר במגמות המוסדיות הרווחות, עד כדי כך שגם הקהילות הלא מנוכרות והידע המקומי מסופחים אליהן.

ביבליוגרפיה

- אלפרט, שמואל, תשע"א. "הקנאים צדקו, הרצי"ה קוק והאוניברסיטה העברית צנזרו: מה באמת אמר הר' קוק בטקס חגיגת פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים", *אזמרח בלאומים*, ט"ז בחשוון תשע"א.
- באומן, זיגמונט, 2002. *גלובליזציה / ההיבט האנושי*, בתרגום גרשון חזנוב, בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- _____, 2007. *מודרניות נזילה*, בתרגום בן־ציון הרמן, ירושלים: מאגנס.
- בורנשטיין, בן, נטע כהנא, רמי קפלן וניר רותם, 2021. "סקר סוציולוגיה ואתרופולוגיה בישראל: דיסציפלינריות, מדע ומקומיות", *בחברת האדם: אתרופולוגיה בישראל ובעולם*, 10.2.2021.
- דהאן, מאיר, 1942. "יהודים וערבים: סיסמא ומציאות", *הד המזרח*, 23.10.1942, עמ' 3.
- דלאשה, מייסלון, ברפוס. "ערבית לא מדוברת: על גבולות השפה הערבית במרחב האקדמי בישראל", *לין חלזין־דברת*, יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא (עורכים), *לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- האקדמיה ללשון העברית, 2018. "הודעה שנייה של האקדמיה בעניין ההוראה באנגלית", 6.12.2018.
- הארץ, 1926. "שיחה עם רבינדרנת טאגור", *הארץ*, 6.6.1926, עמ' 2.
- חוברס, איל, ברפוס. "אזרחות, שפה והאוניברסיטה העברית בתקופת היישוב", *לין חלזין־דברת*, יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא (עורכים), *לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

יפרח, יהודה, 2018. "מדוע האוניברסיטה העברית רוצה להתנתק מהשפה העברית", *מקור ראשון*, 1.12.2018.

מאוטנר, מנחם, בדפוס. "רעת", 'כילדונג' (עיצוב עצמי), ידע: על האידיאלים של האוניברסיטה", לין חלוזין-דברת, יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא (עורכים), *לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

מדינה, ברק, ואורון שגיר, 2018. "שפת ההוראה באוניברסיטה העברית" [מכתב רקטור], 6.12.2018. פלדחי, רבקה, ונווה פרומר, בדפוס. "מידע למצרך ומאוטונומיה למשילות: האוניברסיטה הניאוליברלית בעולם ובישראל", לין חלוזין-דברת, יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא (עורכים), *לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

קררי-עובדיה, שירה, 2018. "האקדמיה ללשון תוקפת את האוניברסיטה העברית על כוונתה ללמד בשפה האנגלית", *הארץ*, 5.12.2018.

רם, אורי, 2003. "ה-M הגדולה: מקדונלדס והאמריקניזציה של המולדת", *תיאוריה וביקורת* 23, עמ' 179-212.

Ammon, Ulrich (ed.), 2001. *The Dominance of English as a Language of Science: Effects on Other Languages and Language Communities*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Canagarajah, Suresh A. (ed.), 2005. *Reclaiming the Local in Language Policy and Practice*, Mahwah and London: Lawrence Erlbaum Associates.

Carli, Augusto, and Ulrich Ammon (eds.), 2007. *AILA Review 20(1): Linguistic Inequality in Scientific Communication Today — What Can Future Applied Linguistics Do to Mitigate Disadvantages for Non-Anglophones?*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Clark, William, 2006. *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago and London: University of Chicago Press.

Comaroff, Jean, and John L. Comaroff, 2011. *Theory from the South, or How Euro-America is Evolving Toward Africa*, Boulder: Paradigm.

Gordin, D. Michael, 2015. *Scientific Babel: How Science Was Done Before and After Global English*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Hamel, Rainer Enrique, 2007. "The Dominance of English in the International Scientific Periodical Literature and the Future of Language Use In Science," in Augusto Carli and Ulrich Ammon (eds.), *AILA Review 20(1): Linguistic Inequality in Scientific Communication Today — What Can Future Applied Linguistics Do to Mitigate Disadvantages for Non-Anglophones?*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 53–71.

- Herzl, Theodor, 1988 [1896]. *The Jewish State*, New York: Dover Publications.
- Holton, R. J., 2011 [1998]. *Globalization and the Nation State* (2nd ed.), London: Palgrave Macmillan.
- Jacobs, Jerry A., and Nissim Mizrachi, 2020. "International Representation in US Social-Science Journals," *The American Sociologist* 51, pp. 215–239.
- Kurzman, Charles, 2017. "Scholarly Attention and the Limited Internationalization of US Social Science," *International Sociology* 32(6), pp. 775–795.
- Mbembe, Achille, 2001. *On the Postcolony*, Berkeley and London: University of California Press.
- Tagore, Rabindranath, 1924. *An Eastern University*, Calcutta: Visvabharati Office.
- , 2017. *Rabindranath Tagore: Collected Works* (illustrated), London: Delphi Classics Ltd.
- Yeh, Wen-Hsin, 2000. *The Alienated Academy: Culture and Politics in Republican China, 1919–1937*, Cambridge: Harvard University Asia Center.